

PAZIRIK 5. KURGAN HALILARININ IŒIĐINDA GEÇ DEMİR ÇAĞI ANADOLU – ORTA ASYA KÜLTÜREL İLİŞKİLERİ ÜZERİNE YENİ GÖZLEMLER

A New Observations on the Cultural Relations between Anatolia and Central Asia in the Late Iron Age in the Light of Carpets of Kurgan 5 at Pazyryk

Őevket DÖNMEZ*

The arguments are still going on for the kurgans (barrows) in the Pazyryk Valley which about their origin (Scyth or Hun) and date. Those arguments are especially focusing on the two carpets from 5th Kurgan. When motives and representations on those carpets analyzed, particularly horseman and horse figures among them had close resemblance to the samples from Maşat Höyük, Kültepe, Hisartepe/Daskyleion, Ergili and Çavuşköy in Anatolia in the Late Iron Age. Besides this, some other arguments are going on about their dating as well. So far they are dated from 500 BC to 300 BC. This is a large time slice about 200 years. That needs to be more precise. If we look at the dating of resembled samples from Anatolia we can narrow the dating of the carpets. Potsherds from the Maşat Höyük and Kültepe dated to last quarter of 6th century BC and a fragment of a stone relief from Ergili could be dated to 5th century BC. Considering all those dates we can tell the bigger carpet from the Pazyryk 5th Kurgan could be easily dated to last quarter of 6th century and 5th century. For the smaller carpet from the 5th Kurgan if we follow a similar logic and notice the Hisartepe/Daskyleion relief dated to 5th century we can easily tell it is woven within 5th century BC. Between 9th and 6th centuries BC such as Phrygia, Urartian and Lydia in Anatolia, Assyria and Babylonia in Mesopotamia, and Manna and Med states in Iran come to being. But in 7th and 5th centuries Eurasian horseman people such as Cimmerians and Scythians continually unbalance those states politically and economically. What important here is the Cimmerians and Scythians who originated from east and northeast of the Caspian Sea possibly transfer some of the features from Central Asia to Anatolia and vice versa. For example a kurgan found near Yassihöyük/Gordion with 2 horse burials very look alike with its dimensions and horse burials to kurgans of Altai Region. Located in the same region i.e. Transition Region from West Anatolia to Central Anatolia, Demircihöyük-Sarket Cemetery in the Eskişehir Province produced a kurgan with one horse buried with Yassihöyük/Gordion. This kurgan indicates strong relations with Altai Region. The distance between Anatolia and Altai Region is about 3000-3500 km. This road for the nomad horseman should take about 12-14 months to pass through. The large part of this road possibly became one of the alternate roads of Silk Road from Central Asia to Anatolia.

* Y.Doç.Dr. Őevket Dönmez, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı-İSTANBUL. Bu yazının hazırlanması sırasında Pazırık halıları ile ilgili görüşlerinden faydalandığım Yrd.Doç.Dr. Fulya Eruz'a teşekkür ederim.

Orta Asya'nın Altay Dağlık Bölgesi'ndeki Pazırık Vadisi'nde (bkz. Harita) yer alan kurganlarda¹ ele geçirilmiş çok önemli ve değerli eserlerin, bu mezar yapılarının krallar ve soylular için inşa edilmiş olduğuna işaret etmesi üzerine, söz konusu bu kurganların kimlere ait olduğu ve dolayısıyla bu mezarlarda bulunan eserlerin hangi ulus tarafından üretilmiş bulunduğu konusu bilim dünyasında yoğun bir şekilde tartışılmaya başlanmıştır. Günümüze kadar süregelen olan bu tartışmada tüm bilim adamlarının fikir birliğine vardığı tek konu Pazırık kurganlarının göçebe ya da yarı göçebe yaşam tarzını benimsemiş savaşçı bir ulusa ait olduğu gerçeğidir. Özellikle en önemli eserlerin ele geçtiği ikinci dönem (1947-1949) kazılarında sonra yoğunlaşan Pazırık kurganlarının etnisite tartışmalarında Sovyet (Rus), Amerika

Birleşik Devletleri ve Avrupalı bilim adamlarının oluşturduğu grup, Pazırık kurganları ile yakın çevresindeki aynı kültürü yansıtan diğer kurganların İskitler'e ait olduğunu savunmuşlardır². Bu bilim adamlarından K. Jettmar, Pazırık'ın batısında bulunan yani aynı yörede yer alan Şibe³, Berel⁴, Katanda⁵, Başadur⁶ ve Tuekta kurganlarının⁷ Pazırık kurganları ile aynı kültüre ait olduğunun altını çizerek, söz konusu tüm bu kurganları Altay Bölgesi'nin Türk öncesi kültürleri olarak kabul etmiştir. Bölgede bir süre duraksayan araştırmalar, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra özellikle Batılı araştırmacıların faaliyetleri ile 1990'lı yılların başından itibaren yeniden yoğunlaşmıştır. Pazırık Vadisi çevresinde yer alan Ukok⁸, Bike⁹ ve Tuva¹⁰ kurganları kazılarından sonra, bunlarla çağdaş olan Pazırık kurganları temel alınarak, söz konusu bu kurganların da İskitler'e ait oldukları öne sürülmüştür. Hatta Belçikalı bir bilim adamı grubunun Altay Dağlık Bölgesi'nde yaptıkları kısa süreli bir arkeolojik çalışma sonucunda, yörenin kronolojisi tutarsız ve anlaşılabilir bir şekilde kurgulanmıştır. Bu araştırmanın sonuçlarına göre İÖ 800-İÖ 200 yılları arası İskit Dönemi, İÖ 200-İS 500 yılları arası Hun Dönemi ve İS 500-900 yılları arası ise Türkî Dönem olarak belirlenmiştir¹¹.

¹ 1924 yılında Prof.Dr. S.I. Rudenko tarafından Sibirya'da yapılmış olan yüzey araştırması sırasında saptanmış olan Pazırık kurganları, Altay dağlık yöresinin kuzeyinde, Orta Sibirya'nın güneyinde bulunan Biisk'in 200 km güneydoğusunda, Moğolistan sınırına 79 km uzaklıktaki Olagan ve Başkaus nehirlerinin arasında ve bu nehirlerin birleştiği yere yakın bir konumda olan Pazırık vadisinde (bkz. Harita) yer almaktadır. Bu önemli keşfin üzerine 1927 yılında bir arkeoloji ekibi Pazırık kurganlarında ilk kazıları gerçekleştirmiştir (Griaznov/Golomshtok 1933: 30-45). Bir süre ara verilen kazılara 1947 yılında tekrar başlanmış ve ikinci dönem kazıları 1949 yılına kadar sürdürülmüştür. Leningrad Hermitaj Müzesi tarafından geliştirilen bu kazılarda özellikle 1, 2 ve 5. kurganlarda çok önemli ve değerli eserler ele geçirilmiştir (Rudenko 1970). Deniz seviyesinden yüksekliği yaklaşık 1500 m olan bu bölgenin kışları uzun ve çok soğuk yazları kısa ve geceleri gene soğuk bir iklimi vardır. Bu iklim nedeniyle kurganların içindeki herşey donmuş olarak günümüze sağlam bir şekilde ulaşabilmiştir. Kazılar sırasında kurganların alt kısımlarında yaklaşık 1.50 m kalınlığında buz tabakaları saptanmıştır. Bu iklim özelliğine bağlı olarak uygulanmış olan farklı bir kurgan inşa geleneği bu donma olayına yardımcı olmuştur. Bu teknikte mezar odalarının üstü ağaç ve taşlarla doldurulmuştur. Bu dolgunun üstünün toprakla kapatılmış ve bunların da üzerine yaklaşık 1.30-1.70 m kalınlığında taş dolgular yığılmıştır. Bu mezar kapatma tekniği sonucunda soğuk havanın sıcak havaya oranla içeriye daha çabuk etki yapmış olduğu saptanmıştır. Mezar odalarının bulunma durumlarından anlaşıldığı üzere donma olayı, mezarın kapatılmasından hemen sonra meydana gelmiş olmalıdır. Çünkü metal, deri, tahta ve kumaş eserler ile bunlar üzerindeki boya bezemeler, mumya ve iskeletler bozulmamış halde ele geçmiştir. Pazırık'ta kazılan her kurganda gömü tarzının genellikle aynı olduğu görülmüştür. İskeletler ve muşayalar kurganların güneye bakan kısımlarında, tahta bir tabut içinde yüzleri doğuya bakacak şekilde yatırılmışlardır. Atlar ise kurganların genellikle kuzey taraflarında bulunmuştur (Rudenko 1970).

² Jettmar 1967; Rudenko 1970; Artamonov 1972; Dalley 1991. Bu bilim adamlarının dışında T.T. Rice'in kaleme almış olduğu "The Scythians" adlı eserin büyük ölçüde Pazırık kurganları ve bunlarla ele geçmiş eserler üzerine kurgulandığı görülmektedir. bkz. Rice 1961

³ Jettmar 1951: 187-188

⁴ Jettmar 1951: 188-189

⁵ Jettmar 1951: 189-190

⁶ Jettmar 1967: 117-120

⁷ Jettmar 1967: 120-125

⁸ Poloşmak 2001: 101-126

⁹ Kubarev 2001: 166

¹⁰ Çugunov 1998: 273-308

¹¹ Burgeois/Burgeois/Cammaert/Declair/Langohr/Mikkelsen/Huele 1999: 309-311. Belçikalı bilim adamları tarafından politik fikirlerle kurgulandığı gözlenen bu yeni kronolojik düzenden de anlaşılacağı üzere, günümüzde Türklerle ilişkisi tartışılan İskitler (Çay/Durmuş 2002: 575-596; Dönmez 2002: 33-44; Durmuş 2002: 15-25; Soyonov 2002: 133-141; Tarhan 2002: 597-610) bir yana, en eski Türk topluluklarından biri olduğu bilimsel bir gerçeklik olan Hunlar'ın (Cosimo 2002: 709-719; Çoruhlu 2002: 54-76; Koca 2002: 687-708) bile Türk kökenli olmadıkları vurgulanmak istenmektedir. Buna karşılık ise, İslamiyet öncesi Orta Asya Türk Sanatı ile uğraşan bazı Türk sanat

Yukarıda özetlenen bu tartışmalar özellikle 5. Kurgan'da¹² ele geçmiş olan iki halı¹³ (Res.2-4, 14) üzerinde yoğunlaşmıştır. Söz konusu bu halılardaki en önemli sorunlar olarak, bunların hangi ulus tarafından üretilmiş olabileceği ve tarihlenmesi gibi önemli temel sorunlar ön plana çıkmaktadır. Pazırık kurganlarının İskitler'e ait olduğunu ileri süren bilim adamları, doğal olarak da 5. Kurgan'da ele geçmiş olan halıların yine İskitler'le ilgisi bulunduğunu savunmuşlardır¹⁴. Bazı bilim adamları ise Pazırık halılarındaki Akhamenid etkilerini farketmişler¹⁵ ve bu halıların İran kökenli olabileceğini belirtmişlerdir¹⁶.

Konuyla ilgilenen ve çoğunluğunu sanat tarihçileri ile kültür tarihçilerinin oluşturduğu Türk bilim adamları ise, söz konusu halılardaki Akhamenid etkilerini kabul etmekle birlikte, dokuma tekniği ve figürler ile motiflerdeki bazı önemli özellikler nedeniyle bunların en erken Türk topluluklarından biri olarak kabul edilen Hunlar'a ait olduğunu ileri sürmüşlerdir¹⁷. Bu bilim adamlarından N. Diyarbakırlı, 5. Kurgan'da ele geçmiş olan halılardan büyük olanını (Res.2-4) en eski

Türk halısı olarak değerlendirmiştir¹⁸. Bu düşüncelerinin temelinde yatan kanıtlar olarak, halılarda uygulanmış olan Türk Dügümü ya da Gördes Dügümü adı verilen dokuma tekniği, Büyük Halı'daki iri boynuzlu geyik figürlerinin (Res.9) yöreye yani Altay Bölgesi'ne özgü faunayı tüm gerçekliği ile yansıtmaları¹⁹ ve kurganlarda ele geçmiş olan diğer eserler üzerinde de uygulanmış olan hayvan stili bezemeler ön plana çıkmaktadır. Diğer bir görüş ise bu halıların İran'a yani Akhamenidler'e maledilemeyeceği ve bu eserlerin Türkler'le ilişkili olduğu, ancak Türkler'e ait olmasa bile bunların bir göçebe sanatı ürünü olduğu şeklindedir²⁰. Konuyla ilgilenen Türk kültür tarihçileri de Pazırık halılarının Hun eserleri olduğu konusunda sanat tarihçileri ile fikir birliği göstermişlerdir²¹.

Bilim adamları arasında fikir ayrılıklarına yol açan en önemli konu kurganlarda ele geçen söz konusu bu halılar ile diğer eserlerin kültürel açıdan homojen bir özellik göstermemeleri ve bunların Orta Asya'nın çeşitli bölgeleri ile yakın çevresinin kültürel etkilerini yansıtmalarıdır. Bu duruma en güzel örnekler Çin kökenli eserler²² ile İran'da Demir III-IV dönemlerinin politik gücü olan Akhamenidler'in sanatsal etkilerinin bariz bir şekilde görüldüğü halılar ve bazı buluntulardır. Gerçekte bu durum çok doğal olarak karşılanmalıdır. Çünkü hareket halinde olan ve yağma ile geçinen göçebe ya da yarı göçebe savaşçı toplumlar için daima yeni bir hedef, yaşamlarını sürdürebilmek için yeni ganimetler ve yağmalar gerekmektedir. Başka bir deyişle, göçebe ve yarı göçebe yaşam tarzını benimsemiş olan savaşçı toplumların hareketli olmaları nedeniyle çevrelerindeki toplumlarla bazen ticaret daha çok ise ekonomileri gereği savaş temelindeki ilişkileri bu etkilere doğrudan yol açabilecek etmenlerdir. Savaş ekonomisinin en önemli getirisi olarak bilinen ganimetler söz konusu

tarihçilerinin 1950'li yıllardan beri sistemli ve planlı olarak geliştirilmekte olan bilimsel gerçekliğe aykırı bu kronolojik kurguya (Jettmar 1951: 187-190; Frumkin 1970: 31-35; Hanks 2002: 183-197) karşı duyarsız kaldıkları görülmektedir. Söz konusu bu bilim adamlarının uluslararası platformlarda bu konuları savunmak ve tartışmak yerine, Türk kökenli olarak kabul ettikleri İskit ve Hun sanatlarının defalarca irdelenmiş olan özellikle hayvan ikonografyalarını yalnızca yurtiçi yayınlarda tekrarlamayı yeterli görmeleri oldukça düşündürücüdür.

¹² Diğer kurganlara göre çok daha önemli olduğu içinde ele geçen buluntulardan anlaşılan 5. Kurgan'da (Res.1) 4 muma, 23 insan iskeleti ve 34 at iskeleti ile birlikte tekerleklerinin çapı 1.22 m olan son derece zarif ve ustalıkla yapılmış bir araba, masalar, elbiseler, süs eşyaları, çeşitli kumaşlar, müzik aletleri, eyer ve üzengiler, dini objeler ile çok değerli ve önemli eserler olan halılar ele geçirilmiştir (bkz. Rudenko 1970: Fig.15; Rice 1961: Fig.21).

¹³ Bu eserlerin eyer örtüsü olarak kullanılmış olabileceği de düşünülmektedir. bkz. Erdmann 1955: 11-12; Zick-Nissen 1966: 569-581

¹⁴ Jettmar 1967: 82-140; Artamonov 1972: 233-241; Dalley 1991: 118

¹⁵ Jettmar 1951: 186-187; Borchhardt 1968: 171; Francfort 1988: 181; Henkelman 1997: 290-291

¹⁶ Söz konusu halılar dışında, genelde Altay Bölgesi özelde ise Pazırık Kurganları'nda ele geçmiş olan eserler üzerinde yer alan hayvan figürlerinin de özellikle İran'daki hayvan betimlemeleriyle olan yakın benzerlikleri bilinmektedir (Marsadolov 2002: Şek. 8).

¹⁷ Diyarbakırlı 1972: 96-113; Diyarbakırlı 1978: 216-221; Aslanapa 1990: 1; Yetkin 1991: 2-3

¹⁸ Diyarbakırlı 1972: 132-140; Diyarbakırlı 1993: 25-26

¹⁹ Mülayim 1994: 163-184

²⁰ Kuban 1993: 49-50

²¹ Ögel 1991: 63

²² Altay Bölgesi'nin Çin ile İÖ 2. Binyıldan itibaren güçlü kültürel ve ticari ilişkileri olduğu bilinmektedir (Li 2002: 171-182).

bu eserlerin özellikle Çin kökenlilerinin²³ geliş yolu hakkında bizleri aydınlatmaktadır. Akhemenid etkili eserlerin Pazırık kurganlarında ele geçmiş olması ise, söz konusu bu ulusun imparatorluk sisteminde bir devlet şeklini uygulamış ve anavatanları olan İran dışında da birçok bölgeyi politik ve kültürel açıdan etkilemiş bulunması gerektiği düşünüldüğünde çok doğal bir gelişme olarak değerlendirilmelidir.

Pazırık halılarından üzerinde en çok tartışma yapılmış bulunanı büyük olan halıdır²⁴ (Res.2-4). 2.00 x 1.83 m boyutunda kareye yakın dikdörtgen şeklinde olan halı üzerinde yapılan incelemeler sonucunda, halının hav kalınlığının 2 mm olduğu ve her dm².sinde 3.600 düğüm bulunduğu anlaşılmıştır. Bu da halıdaki toplam düğüm sayısının 1.250.000 civarında olduğuna işaret etmektedir. Yetenekli ve eli hızlı bir dokumacının her gün çalıştığı ve günde 2.000-3.000 düğüm attığı düşünülebilirse, tek bir kişinin böyle bir halıyı dokuması için yaklaşık 1,5 yıllık bir süre ve emek gerekmektedir²⁵. Oldukça zarif işlenmiş olan halı çok iyi bir işçiliğe sahiptir (Res.3-4). Üzerindeki tekrarlanmış figürlerin ve motiflerin birbirlerinin tıpatıp benzeri oluşları dokumacının ya da dokumacıların ustalığını tartışmasız bir şekilde kanıtlamaktadır. Genel zemini açık sarı olan halıdaki bezemelerde kırmızının tonları, mavi, yeşil, açık sarı ve turuncu renkler kullanılmıştır. Halının kenarlarında yer alan motifler sarı, bu alandaki zemin ise kırmızı renktedir.

Halı bir bütün olarak incelendiğinde (Res.2), bezemelerinin dıştan içe doğru her biri kendi içinde benzer figür ve motiflerle

bezenmiş iç içe 6 dikdörtgen çerçeveden oluştuğu görülmektedir²⁶.

En dışta yer alan ve aynı zamanda halının bordürünü oluşturan birinci dikdörtgen çerçevede, her biri küçük metoplar içine alınmış, gövdesi sola bakar durumda olan ve başını ise geriye doğru çevirmiş bulunan karışık yaratık figürleri dizisi yer almaktadır (Res.2). Grifona benzeyen (Res.11) bu karışık yaratık figürlerinin toplamı 81 adettir²⁷.

İkinci dikdörtgen çerçeve içinde ise atları üzerinde oturan²⁸ ya da atların yanında yürüten süvari figürleri dizisi²⁹ (Res.2) görülmektedir. Bu çerçevedeki tüm figürler ayrıntılı olarak incelendiğinde yandan betimlenmiş olan süvari ve at figürlerinin oldukça doğal işlenmiş olduğu gözlenmektedir (Res.5). Başları sorguçlu ve kuyrukları şal benzeri bir nesne ile düğümlenmiş olan at figürleri hareket halinde betimlenmiştir. Sağa doğru bir hareketlenmeyi yansıtan ve toplamı 28 adeti bulan at figürlerinin arasındaki mesafe daima eşit tutulmaya çalışılmıştır. Koşum takımlarına sahip at figürlerinin üzerinde eyer örtüleri olduğu da gözlenmektedir³⁰. Başlarını hafifçe öne eğmiş olan ve yeleleri de belirtilmiş bulunan at figürlerinin bacak konumlarından hareket halinde betimlendikleri izlenimi doğmaktadır. Hem atların üzerindeki hem de atların yanındaki süvariler sağ elleriyle atları yularlarından tutmaktadırlar. Üzerlerinde ayakkabılarına kadar uzanan pantolonları olduğu görülen süvarilerin alınlarından boyunlarına kadar uzanan Med stilinde başlıkları da vardır³¹.

Üçüncü dikdörtgen çerçevede zarf işaretine benzeyen motiflerden oluşan bir dizi yer almaktadır (Res.2). Toplamı 62 adet olan bu motifler halının göbeğindeki Hun gülü denilen motiflere (Res.13) benzemektedir³².

Dördüncü dikdörtgen çerçevede başları aşağıya doğru eğilmiş durumda, sanki otlama pozisyonunda betimlenmiş iri boynuzlu geyik figürleri dizisi (Res.2) bulunmaktadır. Toplam

²³ Jettmar 1951: 193, 197, 201; Rudenko 1970: 304-305, Pl.178

²⁴ Büyük Halı ile ilgili olarak bugüne değin pekçok yazı kaleme alınmıştır. Bunların birçoğu aşağıda yer alan dipnotlarda belirtilmiştir. Büyük Halı'yı konu edinmiş olan ve E.F. Tekçe tarafından yakın yıllarda yazılmış bulunan bir kitap ise (Tekçe 1993), söz konusu halı ile ilgili sorunları tam olarak gündeme getirmemiş ve karşılaştırmalarda yeterli materyal kullanmamış olması ile akademik düzeyde bir yaklaşım sağlayamamış bulunmasından dolayı bu yazıda değerlendirmeye alınmamıştır.

²⁵ Rudenko 1970: 302; Diyarbekirli 1972: 132; Diyarbekirli 1993: 26-27

²⁶ Jettmar 1967: Fig.103

²⁷ Rudenko 1970: Fig.142

²⁸ Rudenko 1970: Fig.145

²⁹ Rice 1961: 138-139, Fig.47

³⁰ Barnett/Watson 1959: 69-71

³¹ Jettmar 1967: Pl.19

³² Jettmar 1967: Fig.103

24 adet olan geyik figürleri (Res.9) süvari ve at figürlerinin aksine sola doğru bir hareketlenmeyi göstermektedir³³.

Beşinci dikdörtgen çerçevede, birinci dikdörtgen çerçevede yer alan ve küçük metoplar içine alınmış karışık yaratık figürleri dizisi (Res.2) tekrar görülmektedir. Toplamı 42 adet olan ve başlarını yine geriye çevirmiş bir şekilde betimlenmiş bulunan bu grifonların (Res.11) gövdeleri bu kez sola değil sağa bakmaktadır³⁴.

Halının göbeğini oluşturan altıncı dikdörtgen çerçevede üçüncü çerçevedeki zarfa benzeyen motifleri andıran Hun gülü (Kare gül) motifleri³⁵ yer almaktadır (Res.13). Halının göbeğindeki bu motiflerin ilk beş çerçevedeki figürler ve motifler gibi yan yana bir dizi halinde yerleştirilmediği, buna karşılık hem yan yana hem de yukarıdan aşağıya doğru olan bir kurguya sahip olduğu görülmektedir³⁶. Bu motifler 6 adet dikine ve 4 adet de enine olmak üzere toplam 24 adettir (Res.2).

Büyük Halı üzerindeki betimlemeler ve motifler ayrıntılı bir şekilde incelendiğinde, bunlardan özellikle at ve insan figürlerinin Anadolu'nun bazı Geç Demir Çağı eserleriyle benzeştiği açık bir şekilde görülmektedir. Zaten, Persepolis apadanasının doğusundaki merdivenlerin yanındaki duvarda yer alan ve Kral Darius'a vergi ve hediye getiren Akhemenid İmparatorluğu'na bağlı uluslar içinde, Kapadokya delegasyonunda yer alan at figürünün başındaki sorguç ve kuyruğundaki şal benzeri bir nesne ile yapılmış düğüm temelindeki benzerlikleri, Büyük Halı'daki Anadolu etkilerinin Anadolu dışındaki en bariz yansıması olarak değerlendirilebilir. Geç Demir Çağı'nda Kapadokya'nın sınırları içinde yer alan Maşat Höyük'ün İÖ 6. yüzyılın son çeyreğine tarihlenen II. Yapı Katı'nda ele geçmiş olan bir çanak parçasının dış yüzeyindeki, başı sorguçlu ve kuyruğu şal benzeri bir nesne ile düğümlü at figürleri³⁷ (Res.6), Persepolis doğu merdiveni kabartmalarında yer alan Kapadokya

delegasyonundaki at figürünün³⁸ benzeridir ve dolayısı ile Büyük Halı'daki at figürlerinin de yakın bir koşutu durumundadır. Maşat Höyük at figürleri yalnız kuyruklarının şal benzeri bir nesne ile düğümlü ve sorguçlu olmaları ile değil, gövde şekilleri, duruş pozisyonları ve koşum takımları ile de Büyük Halı üzerindeki figürlerin (Res.5) çok yakın benzerleridir. Maşat Höyük at figürlerinin diğer bir önemi ise, atların kuyruklarının şal benzeri bir nesne ile düğümlenme geleneğinin Kapadokya'da oldukça yaygın olduğunu kanıtlamasıdır.

Anadolu'da Büyük Halı ile benzerlik gösteren diğer figürler kabartma taş eserler³⁹ üzerinde yer almaktadır. Söz konusu bu eserler Akhemenidler'in Kuzeybatı Anadolu'daki en önemli satraplık merkezi olan ve Balıkesir ili Bandırma ilçesi Aksakal beldesi Ergili köyünün 2 km batısında yer alan Hisartepe/*Daskyleion* ile yakın çevresinde ele

³³ Schmidt 1953: Pl.35/B; Walser 1966: Taf.16; Tourovets 2001: Fig.5/3

³⁴ Akhemenidler'in Anadolu'daki egemenlikleri sırasında, Anadolu toplumlarıyla kültürel ilişkilerde bulunmuş olmaları kaçınılmaz bir olgudur. Anadolu'nun yerel yöneticilerinin ve sanatçıların politik ilişkiler dolayısıyla İran'a gitmiş ve Akamenid sanatıyla yakından ilgilenmiş olmaları gerektiği düşünüldüğünde, karşılıklı sanatsal etkileşimler meydana gelmiş bulunduğu sonucu çıkmaktadır. Anadolu'daki Akamenid etkili eserler tüm Anadolu'da değil, yalnızca satraplık merkezleri olan kentlerde ve bunların yakınlarında, yani belirli bölgelerde görülmektedir. Bu durum, Akhemenidler'in Anadolu'yu satraplık sistemi ile yönetmelerinin sanata olan etkisinin bir yansıması olarak ortaya çıkmaktadır. Akhemenid etkili bütün eserlerde Anadolu sanatına Akhemenid etkisinin, Akhemenid sanatına Anadolu etkisinden çok daha az olduğu bilinmektedir. Çünkü Anadolu eskiden beri özgün ve güçlü bir sanata sahip olup, geçmişten gelen sanatsal özelliklerini korumayı başarmış olan bir kültüre sahip olmuştur. Hatta birçok ulusun defalarca saldırı ve istilası ile karşı karşıya kalmış ve dolayısıyla otokton kültürel gelişimi kesintiye uğramış olmasına karşın, Anadolu sanatı yalnızca söz konusu egemen ulusların sanatından oluşmamış, özgün geleneklerini her defasında belli bir süre sonra yeniden ortaya çıkarmayı başarmıştır. Aynı süreç olan gelişimin yaşandığı Akhemenid egemenliği sırasında da, vurgulamaya çalıştığımız bütün bu gerçeklerin ışığında, gelenek olarak Anadolu'nun köklerine giden bir sanat karışımı olan ve Akhemenidler'in yaklaşık 200 yıllık egemenlikleri sırasında ortaya çıkan stile, Anadolu kültürü ile çok fazla ilgisi bulunmayan Helenler'in adını vererek, *Greko-Pers* terimini kullanmak yerine, söz konusu bu stili *Anadolulu Akhemenid* stili olarak adlandırmak çok daha yerinde olacaktır. Çoğunlukla kabartmalı lahitler ve steller ile yazıtlar, bullalar, altın eserler ve ateş sunağının oluşturduğu buluntulara bir bütün olarak bakıldığında, Anadolu yerel sanatçıların İran figür, motif ve stillerine yakın olarak atölyelerinde bu eserleri üretmiş oldukları açıkça görülmektedir.

³³ Rice 1961: 139, Fig.46; Rudenko 1970, Fig.143

³⁴ Jettmar 1967: Fig.99

³⁵ Diyarbakirli 1972: Res.107

³⁶ Jettmar 1967: Fig.103; Rudenko 1970: Fig.141

³⁷ Özgüç 1982: Lev.64/1 a-b

geçmişlerdir. Bu eserlerden ilki, Bandırma ilçesinin Çavuşköy'ünde 1904 yılında bulunmuş olan ve Müze-i Hümayun'a (bugünkü İstanbul Arkeoloji Müzeleri) getirilmiş bulunan bir mezar stelidir⁴⁰. İÖ 4. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen⁴¹ ve iki bölümlü olan stelin üst bölümünde bir av sahnesi (Res.7), alt bölümünde ise bir ölü yemeği sahnesi yer almaktadır. İkinci eser Hisarpe/Daskyleion'un en yakınındaki köy olan Ergili'de, eski bir kilise kalıntısında, devşirme malzeme olarak kullanılmış durumda saptanmış ve 1910 yılında Th. Macridy Bey tarafından yine Müze-i Hümayun'a getirilmiştir⁴². İÖ 5. yüzyıla tarihlenen bu kabartmadaki kompozisyonun sağ tarafında atı ile betimlenmiş bir süvari figürü ile bunun arkasında yan yana betimlenmiş iki atla bir süvari figürü (Res.8) görülmektedir. Söz konusu kabartmalı bu iki taş eser ile Büyük Halı arasında çarpıcı benzerlikler olduğu açıkça gözlenmektedir. Örneğin, Büyük Halı'daki at figürlerinin kuyruklarındaki şal benzeri bir nesne ile düğümleme stili (Res.5), Akhamenid dönemine ait Çavuşköy stelindeki at figüründe de (Res.7) aynı şekilde görülmektedir. Büyük Halı'daki at figürlerinin hafif öne eğik başı, ayaklarının birbirinden olan aralığı ve gövde şekilleri yine Çavuşköy ve Ergili kabartmalarındaki at figürlerine (Res.7-8) benzemektedir. Büyük Halı'daki atların başındaki sorguç yine Çavuşköy stelinde yer alan at figüründeki gibidir. Büyük Halı'daki süvari figürlerinin Med stilindeki giysileri (Res.5), Çavuşköy ve Ergili kabartmalarında görülen süvari figürlerinin giysileriyle oldukça benzeşmektedir.

Büyük Halı üzerindeki geyik figürlerinin (Res.9) bölge coğrafyasının faunasına uygun olduğunu belirtmiştik. Bunu yanı sıra, Anadolu'da Orta Demir Çağı'ndan beri çanak-çömlek üzerinde bezeme olarak görülen ve gölge görünüm tekniğinde stilize olarak yapılmış geyik figürlerinin, Geç Demir Çağı'nda birdenbire görünüm değiştirdiği pek

çok örnekten bilinmektedir⁴³. Bunlar içinde Kültepe'den İÖ 6. yüzyılın son çeyreğine tarihlenen 3. Yapı Katı'nın Geç Evre'sinde ele geçmiş olan bir çömleğe ait parçaların dış yüzeyinde yer alan ve doğal olarak betimlenmiş geyik figürlerinin⁴⁴ abartılı bir şekilde büyük ve uzun olarak gösterilmiş boynuzları (Res.10), Büyük Halı'daki geyik figürleri ile Pazırık kurganlarında ele geçmiş diğer eserler üzerinde işlenmiş olan geyik figürlerini⁴⁵ anımsatmaktadır. Bu önemli örnek, Geç Demir Çağı'ndaki kültürel etkileşimin yalnızca Anadolu'dan Orta Asya'ya değil, Orta Asya'dan da Anadolu'ya olabileceğine açık bir şekilde işaret etmektedir.

Büyük Halı'nın orta bölümünde yer alan bezeme stiline (Res.2) yani aynı motiflerin yukarıdan aşağıya ve soldan sağa kullanılarak kurgulanmış olan kompozisyon düzeninin ise, bir Assur etkisi olduğu ileri sürülmüştür⁴⁶.

Pazırık 5. Kurgan halılarından ikincisi bir eyer örtüsü olarak kullanılmış olduğu düşünülen, yine Türk Düğümü ile dokunmuş bulunan ve diğerine göre daha küçük olan bir halıdır (Res.14). Yapılan incelemeler sonucunda bu halının dokusunun çok ince olduğu ve her cm².sinde 22 x 24 düğüm olmak üzere toplam 528 adet düğüm bulunduğu saptanmıştır. Atkuları ince iğrilmiş yünden ve çözümleri ise çeşitli renklerde ince yünden düğümlerden yapılmış olan halıdaki betimlemeler her iki taraftan da görülebildiği için halının iki taraflı kullanılmak üzere dokunmuş olduğu anlaşılmıştır. Saf yünden dokunmuş olan bu halı üzerinde ikisi altta ikisi üstte dört adet kare şekilli metop içinde yer alan ve birbirlerinin benzeri olan dört adet kompozisyon görülmektedir⁴⁷. Halı üzerinde yapılmış olan ayrıntılı incelemeler sonucunda kompozisyonların yer aldığı bu dört parça metopun ayrı ayrı dokunmuş olduğu ve sonradan birbirlerine eklenmiş bulunduğu anlaşılmıştır. Kompozisyonları ayıran çerçeveler koyu renklere sahip üçgen dizileri ile bezenmiştir. Kompozisyonların merkezinde

⁴³ Dönmez 2001: 91

⁴⁴ Özgüç 1971: Lev.XXII/1-2

⁴⁵ Rice 1961: Fig.26, 43, 54, 56; Jettmar 1967: Fig.67; Diyarbakirli 1972: Res.54-55, 64-65, 67-68, 71-72, 76, 114-115; Diyarbakirli 1993: Res.12

⁴⁶ Dalley 1991: 127, 134

⁴⁷ Henkelman 1997: Abb.3

⁴⁰ Mendel 1912: 275, Kat. No.1054; Macridy 1913: 355; Rodenwaldt 1939: 15, Taf.2; Borchhardt 1968: Taf.52/1, 53/1; Nollé 1992: Taf.9

⁴¹ Borchhardt 1968: 206

⁴² Mendel 1912: 569, Kat.No. 1356; Macridy 1913: 352-357; Nollé 1992: Taf.14 b

buhurdan olduğu anlaşılan bir nesne görülmektedir. Buhurdanın her iki tarafında yandan betimlenmiş olan ve birbirlerine bakar durumda iki kadın figürü ve bunların da arkalarında daha kısa boylu iki kadın figürü yer almaktadır. Kompozisyonların yer aldığı kare çerçevelerin zemini değişmeli olarak ikisinde açık kahverengi ikisinde mavi renklerde. Kahverengi zeminli olanlarda kadınların elbiseleri sarı ya da kırmızıdır. Mavi zeminlilerde ise giysiler sarı ve kahverengidir. Buhurdanın rengi de mavi ya da kahverengi olarak değişmektedir. Tenleri beyaz olan kadın figürlerinin gözleri kahverengi, saçları ise mavidir. Kadınların giymiş oldukları elbiseler üzerinde dikdörtgen ya da üçgen benzeri motifler görülmektedir. Kadın figürlerinin arasında yer alan buhurdanın yakın bir koşutu Persepolis kabartmalarından bilinmektedir⁴⁸. Dört bölümlü konik bir ayağa sahip olan buhurdanın bir başı ve bir kulpu olduğu görülmektedir. Uşak-İkiztepe ele geçmiş olan gümüş bir buhurdan, formu ve stiliyle bu halı üzerindeki buhurdana çok benzemektedir⁴⁹. Buhurdanın her iki tarafında ayakta durmakta olan kadınlar saygı gösterir bir durumda betimlenmişlerdir. Sağ elleri yukarı doğru olan kadınlar sol ellerinde ise birer küçük çiçek tutmaktadırlar. Kadınların başlarında birer taç görülmektedir. Kadın figürlerinin taçlarından itibaren diz hizalarına kadar uzanan uzun başörtüleri olduğu görülmektedir. Başlarındaki taçlarının ve uzun başörtülerinin işaret ettiği üzere bu kadın figürlerinin soylu insanları belki de kraliçe ya da prensesleri yansıttığı düşünülebilir. Arka plandaki başörtüsüz kadınların ise, önlerindeki kadınlardan mevkii bakımından daha aşağıda oldukları anlaşılmaktadır. Büyük olasılıkla arka plandaki bu kadınlar önlerindeki kraliçe ya da prenseslerin yardımcılarıdır. Arka plandaki bu kadın figürleri, önlerindeki kadın figürlerine göre daha küçük betimlenerek hem daha önemsiz kişiler oldukları vurgulanmış hem de bir perspektif uygulaması gerçekleştirilmiştir. Sol ellerinde mendil benzeri bir nesne tutmakta olan arka plandaki kadınların sağ kolları ise sol kollarının dirsek içine dayalı

durmaktadır. Tüm kadınların taçlarının dört uçlu olduğu görülmektedir. Taçların ortalarında iki ya da üç adet dörtgen bezemeler yer almaktadır. Öndeki kadınların giysileri renk itibarı ile arkadakilerin elbise renklerinden farklıdır. Kadınların ayaklarında ökçesiz olduğu görülen ayakkabılar vardır. Tüm kadın figürlerinin ayaklar kısa aralıklarla arka arkaya gösterilmiştir.

İran'da bugüne değin yapılan araştırmalarda Küçük Halı üzerindeki kadın figürlerine benzeyen herhangi bir kadın figürü bulunamamıştır. Bu kadın figürlerinin en yakın benzeri yine Anadolu'da Akhemenid dönemi eserlerinde görülmektedir. Bandırma ilçesi Aksakal beldesi Muslu Çeşmesi mevkiinde bir köylü tarafından tarla sürümü sırasında bulunmuş olan⁵⁰ ve İÖ 500 yıllarına tarihlendirilmiş⁵¹ bulunan bir mezar stelinin⁵² alt sahnesinin sol tarafında bir klinenin kenarında oturmakta olan, başında dört uçlu tacı bulunan ve tacından ayaklarına doğru inen bir başörtüsü giyinmiş olan kadın figürü (Res.15), Küçük Halı üzerindeki soylu kadın figürleri (Res.14) ile pozisyon dışında her bakımdan büyük benzerlikler göstermektedir.

Bunlara ek olarak, büyük olasılıkla Hisartepe/*Daskyleion* kökenli olan, De Clercq adıyla tanınan ve Louvre Müzesi'nde bulunan silindir biçimli bir mühür üzerinde (Res.16) görülen taht üzerinde oturur pozisyondaki taçlı ve tacının arkasından ayaklarına doğru uzanan başörtülü kadın figürü ile bir buhurdan⁵³, Küçük Halı üzerindeki soylu kadın figürlerinin ve buhurdanın (Res.14) hem figür hem de kompozisyon açısından yakın benzerleridir.

Ayrıca, Küçük Halı üzerindeki kadın figürleri ile Hisartepe/*Daskyleion*'da ele geçmiş Akhemenid Dönemi'ne ait kabartmalı bir lahit parçası⁵⁴ (Res.17) üzerinde görülen ve ata binmiş şekilde betimlenmiş olan üç kadın

⁵⁰ Dolunay 1966: 19

⁵¹ Borchhardt 1968: 196

⁵² Borchhardt 1968: Taf.40/1, 50/1; Nollé 1992: Taf.3 a-b

⁵³ Daems 2001: 46, Fig.170

⁵⁴ Borchhardt 1968: Taf.45/1, 46/1. İÖ 500 yıllarına tarihlenen (Borchhardt 1968: 200-201) bu kabartmanın yeni bir çalışmada bir anıta ait olduğu kanıtlanmıştır. bkz. Karagöz 1992: 29-35, Abb.2, 9 a-b

⁴⁸ Schmidt 1953: Pl. 119, 121-123

⁴⁹ Toker 1992: 176 (155 katalog no.lu eser)

figürü⁵⁵ arasında bir benzetme ve değerlendirme yapılabilir. Lahit parçası üzerindeki bu kadın figürleri de Küçük Halı'daki figürler (Res.14) gibi ellerini yukarı doğru kaldırmışlar ve uzun bir elbise giymişlerdir. Taçsız olmalarına karşın bu kadın figürlerinin de başlarından aşağı inen uzun birer başörtüleri vardır ve bu başörtülerinin kenar kıvrımlarının vurgulandığı görülmektedir. Ancak, Küçük Halı'daki bu kıvrımların bir sıra üçgen dizisi ile belirtilmiş olduğu görülmektedir. Elbiseler her iki eserdeki kadın figürlerinde de boyun kısmına kadardır. Bu özellikler ile her iki eserdeki kadın figürlerinin birbirlerine benzedikleri gözlenmektedir.

Bütün bu tartışmaların ve değerlendirmelerin yanısıra Pazırık 5. Kurgan halılarının tarihlenmesi konusunda da günümüze değin bir fikir birliğine varılamamıştır. Söz konusu bu halılar genel olarak İÖ 5. yüzyıldan İÖ 3. yüzyıla kadar olan yaklaşık 200 yıllık bir zaman dilimi içinde yüzdürülmüştür. Hatta B. Ögel Pazırık kurganlarındaki pekçok eserin ve uygulamanın daha geç bir döneme tarihlenen ve Hunlara ait olduğu bilinen Noin-Ula kurganlarına benzerliğinden yola çıkarak Pazırık kurganlarını da İS 1. ve 2. yüzyıllara tarihlemiştir⁵⁶. Bunlara ek olarak Pazırık ve yakın çevresinde yer alan kurganlardan alınmış bazı C¹⁴ örnekleri tarihleme konusunda önemli veriler sağlamıştır⁵⁷. Bu örnekler içinde Pazırık 2. Kurgan'dan alınan bir örnek İÖ 390 yılını verirken, Başadur II ve Tuekta I kurganlarından alınan örnekler İÖ 520 yıllarını yansıtmaktadır⁵⁸. Yeni yapılan C14 tarihlemelerinde ise Pazırık'ın 1, 2 ve 5. kurganlarında İÖ 5. yüzyılın ikinci yarısından daha erkene giden tarihler ortaya çıkmazken, Tuekta I kurganında İÖ 5. yüzyılın ikinci

yarısının yanısıra İÖ 6. ve hatta 8. yüzyıla giden tarihlemeler görülmektedir⁵⁹. Yukarıda kurguladığımız benzerlik bağlantıları temelinde, Maşat Höyük (Res.6) ve Kültepe çanak-çömlek parçalarının (Res.10) İÖ 6. yüzyılın son çeyreğine ait olmaları, Çavuşköy mezar stelinin (Res.7) İÖ 4. yüzyılın ikinci yarısı ve Ergili kabartmasının (Res.8) İÖ 5. yüzyıla tarihlendirildiği göz önünde tutulursa, Büyük Halı'nın (Res.2-5) İÖ 6. yüzyılın son çeyreği ile ve 5. yüzyıl arasında üretilmiş olma olasılığı ağır basmaktadır. Küçük Halı (Res.14) için yine aynı kurgu temelinde Hisar-tepe/Daskyleion kabartmalarının (Res.15, 17) İÖ 500 yıllarına ait olduğu düşünülürse, bu halının da İÖ 5. yüzyıl içinde üretilmiş olabileceği olasılığı ortaya çıkmaktadır. Ancak bu halıların üretildikten ne kadar zaman sonra 5. Kurgan'a bırakıldığı konusu tartışılmalıdır. Bütün bu tarihleme bulguları ışığında Pazırık 5. Kurganı'nın İÖ 5. yüzyıldan daha geç bir tarihe ait olmayacağı görülmektedir.

İÖ 9-6. yüzyıllarda Anadolu'da Frig, Urartu ve Lidya, Mezopotamya'da Asur ve Babil ile İran'da Manna ve Med devletleri tarih sahnesine çıkmışlardır. Ancak İÖ. 7-5. yüzyıllarda Önyasya ve Anadolu'da görülen Avrasyalı atlı savaşçı göçebelerden Kimmerler ve İskitler söz konusu bu devletlerin dengelerini politik ve ekonomik açılarından sürekli olarak bozmuşlardır. Burada önemli olan konu, İÖ 7. yüzyıldan itibaren Kimmerler'in ve özellikle Hazar Denizi'nin doğu ve kuzeydoğusundan gelen İskitler'in bu bölgenin kültürel özelliklerini Anadolu'ya, Anadolu'nunkileri de Orta Asya'ya taşımış olabilecekleri olasılığıdır. Örneğin Geç Demir Çağı'nda Orta Anadolu boya bezekli çanak-çömleği üzerinde birdenbire ortaya çıkan at⁶⁰ ve süvari⁶¹ figürleri büyük olasılıkla Kimmerler ve İskitler'in bir etkisidir. Bunlara

⁵⁵ Mendel 1912: 564, Kat.No 1355; Borchhardt 1968: Taf.45/1, 46/1

⁵⁶ Ögel 1991: 63-65

⁵⁷ Y. Çoruhlu Hunlar'a ait olduğuna inandığı Pazırık Kurganları hakkında ayrıntılı bilgi vermesine karşın, en önemli sorun olan tarihlendirme konusunda hiçbir yeni öneri sunmamaktadır (Çoruhlu 2002: 58). İslamiyet Öncesi Türk Sanatı konusunda yazıları bulunan Dr. Çoruhlu'nun eski ve yeni birçok yayında yer alan Pazırık yöresi kurganları ile ilgili dendrokronolojik ve C14 tarihlemelerini değerlendirerek görüşlerini bildirmesi ve bu konuya ilgi duyan araştırmacıları aydınlatması beklenirdi.

⁵⁸ Jettmar 1967: 135-136

⁵⁹ Mallory/McCormac, Reimer/Marsadolov 2002: Table 13.6

⁶⁰ At figürleriyle bezenmiş boya bezekli çanak-çömleğin ele geçmiş olduğu yerleşmeler; Boğazköy-Büyükale (Bossert 2000: farbtafel C/291, 337, Taf.36/336-337, 111/336-337), Eskişar (Bayburtluoğlu 1979: Lev.177/18, 20), Alishar Höyük (Schmidt 1933: Pl.V/b.140; Osten 1937: Pl.VI/4), Kerkenes Dağ (Schmidt 1929: Fig. 60), Maşat Höyük (Özgüç 1982: Lev.74/9) ve Kültepe (Özgüç 1971: Lev.XXVII/7).

⁶¹ Süvari figürleriyle bezenmiş boya bezekli çanak-çömleğin ele geçmiş olduğu yerleşmeler; Boğazköy-Büyükale (Bossert 2000: farbtafel C/354) ve Maşat Höyük (Özgüç 1982: Lev.74/10).

ek olarak, Alaca Höyük'te Anadolu'ya yabancı olduğu gözlenen çok değişik ve ayaklı büyük bir çömleğin (Res.12) dış yüzeyinde görülen grifon figürü⁶², benzerlerini ve çok sayıdaki örneklerini⁶³ Orta Asya'dan bildiğimiz bu karışık yaratığın Anadolu Geç Demir Çağı çanak-çömlek bezeme repertuarına Kimmerler ve İskitler yoluyla girmiş olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca, Yassihöyük/*Gordion*'un yakın çevresinde ortaya çıkarılan ve 2 at gömüsü içeren tümülüs ya da kurgan⁶⁴, Altay Bölgesi kurganları ile hem at gömüleri hem de boyut açılarından yakın benzerlikler göstermektedir. Yassihöyük/*Gordion*'la aynı bölgede, yani Batı Anadolu'dan Orta Anadolu'ya Geçiş Bölgesi'nde, Eskişehir ili sınırları içinde yer alan Demircihöyük-Sarıket Mezarlığı'nda ortaya çıkarılmış olan bir kurgandaki at gömüsü⁶⁵ ise bu ilişkilerin ne denli güçlü olduğuna işaret etmektedir. Lydia Devleti'nin siyasi yönetim merkezi olan Sart Mustafa/*Sardes*'te ele geçmiş olan pişmiş toprak mimari kaplama levhaları üzerindeki rozet motiflerinin⁶⁶, Büyük Halı üzerindeki Hun Güllü motifleriyle olan büyük benzerliği yukarıda örneklerini verdiğimiz Kimmer ve İskitlerin yani Avrasyalı Atlı Savaşçı Ulusların Anadolu sanatına yapmış oldukları etkilerin başka bir örneğidir.

Anadolu'nun Altay Dağlık Bölgesi'ne olan uzaklığı yaklaşık 3000-3500 km.dir. İrdelediğimiz kültürel ilişkiler bu iki bölge arasında incelenen dönemde faal durumda olan bir yolun varlığına açık bir şekilde işaret etmektedir. Atlı savaşçı göçebeler için bu yolun geçilmesi büyük olasılıkla yaklaşık 12-14 ay civarında sürmekteydi. Söz konusu bu yolun daha sonraki yıllarda dünyanın en büyük ticaret güzergahı olacak olan ünlü İpek Yolu'nun yan kollarından biri haline gelmiş olabileceği de bir olasılık olarak düşünülmelidir.

KAYNAKÇA

- Akerström 1966: A. Akerström. *Die Architektonischen Terrakotten Kleinasien*. Lund Artamonov 1972: M.I. Artamonov. "Frozen Tombs of the Scythians", *Old World Archaeology: Foundations of Civilisation Readings from Scientific American*. San Francisco: 233-241
- Aslanapa 1990: O. Aslanapa. *Türk Sanatı*. Ankara
- Barnett/Watson 1959: R.D. Barnett ve W. Watson. "The World's Oldest Persian Carpet, Preserved for 2400 Years in Perpetual Ice in Central Siberia. Astonishing New Discoveries from the Schytian Tombs of Pazyrik", *The Illustrated London News*, 11 July, London: 69-71
- Bayburtluoğlu 1979:İ. Bayburtluoğlu. "Eskiyapar Phryg Çağı", *VIII. Türk Tarih Kongresi, Cilt I*, Ankara, 293-303
- Borchhardt 1968: J. Borchhardt. "Epichorische, gräko-persisch beeinflusste Reliefs in Kilikiene", *Istanbul Mitteilungen* 18, Tübingen: 161-211
- Bossert 2000: E.M. Bossert. *Die Keramik Phrygischer Zeit von Boğazköy. Boğazköy-Hattusa Ergebnisse der Ausgrabungen XVIII*. Mainz am Rhein
- Bourgeois/ Bourgeois / Cammaert / Declair / Langohr / Mikkelsen / Huele 1999: I. Bourgeois, J. Bourgeois, L. Cammaert, H. Declair, R. Langohr, J.H. Mikkelsen ve W.V. Huele. "Multidisciplinary Archaeological Research in the Sebyste Valley 1996-1997 (Kosh Agash Region, Altai Republic)", *Eurasia Antiqua* 5, Mainz: 295-389
- Cosmo 2002: N. Di Cosmo. "Hun İmparatorluğu'nun Kuruluşu ve Yükselişi", *Türkler*, Cilt 1 (Ed. H.C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca), Ankara: 709-719
- Çugunov 1998: K.V. Çugunov. "Der skythenzeitliche Kulturwandel in Tuva", *Eurasia Antiqua* 4, Mainz: 273-308
- Çoruhlu 2002:Y. Çoruhlu. "Hun Sanatı", *Türkler*, Cilt 4 (Ed. H.C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca), Ankara: 54-76
- Çay/Durmuş 2002: A.M. Çay ve İ. Durmuş. "İskitler", *Türkler*, Cilt 1 (Ed. H.C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca), Ankara: 575-596
- Daems 2001:A. Daems. "The Iconography of Pre-Islamic Women in Iran", *Iranica Antiqua XXXVI*, Gent: 1-150
- Dalley 1991:S. Dalley. "Ancient Assyrian Textiles and the Origins of Carpet Desing", *Iran XXIX*, London: 117-135
- Diyarbakirli 1972:N. Diyarbakirli. *Hun Sanatı*. İstanbul

⁶² Koşay/Akok 1966: Lev.70/1

⁶³ Jettmar 1967: 109 (altındaki resim), Fig.81, 108

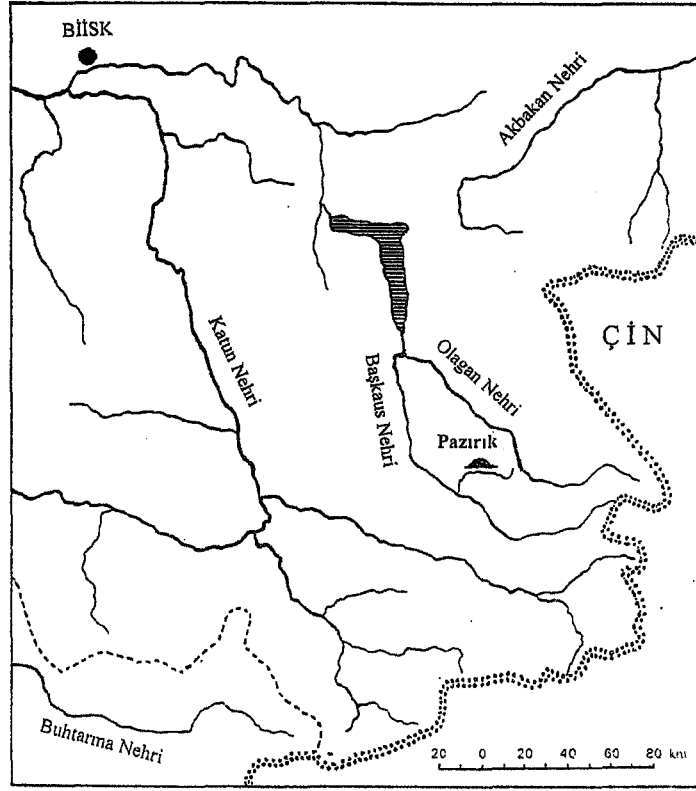
⁶⁴ Young 1964: Pl.XVI/1

⁶⁵ Seeher 1998: Taf.9/1-2

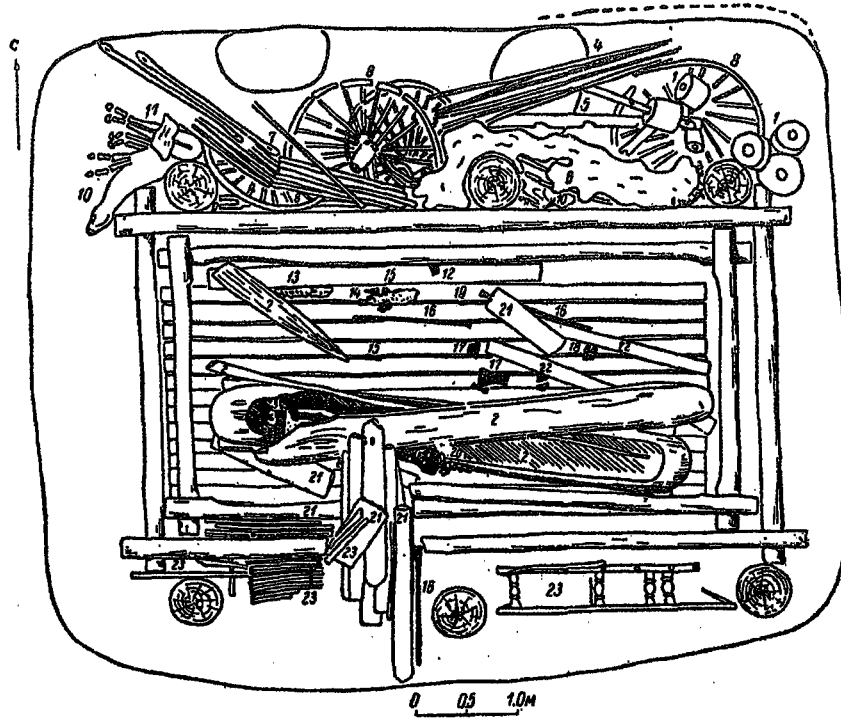
⁶⁶ Akerström 1966: Taf.44/2, 45/1-2, 4

- Diyarbakirli 1978: N. Diyarbakirli. "New Light on the Pazyryk Carpet", *Halı* 1/3, London: 216-221
- Diyarbakirli 1993: N. Diyarbakirli. "İslamiyetten Önce Türk Sanatı", *Başlangıcından Bugüne Türk Sanatı*. Ankara: 1-64
- Dolunay 1966: N. Dolunay. "Daskyleion-Ergili'de Bulunan Kabartmalı Steller/Reliefs Discovered at Dascyleion (Ergili)", *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı/Annual of the Archaeological Museums of İstanbul* 13-14, İstanbul: 19-33/97-111
- Dönmez 2001: Ş. Dönmez. "Amasya Müzesi'nden Boya Bezekli İki Çanak Işığında Kızılırmak Kavsi Geç Demir ve Helenistik Çağları Çanak-Çömleğine Yeni Bir Bakış", *TÜBA-AR 4*, Ankara: 89-99
- Dönmez 2002: Ş. Dönmez "Önasya'da İskitler", *Türkler*, Cilt 4 (Ed. H.C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca), Ankara: 33-44
- Durmuş 2002: İ. Durmuş. "İskit Kültürü", *Türkler*, Cilt 4 (Ed. H.C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca), Ankara: 15-25
- Erdmann 1955: K. Erdmann. *Der orientalische Knüpfteppich*. Tübingen
- Francfort 1988: H.P. Francfort. "The Achaemenid Conquest, Organisation, Administration and Exploitation of Central Asia", *The Cambridge Ancient History. Vol. V. Persia, Greece and the Western Mediterranean c.525 to 479 B.C.* Cambridge: 170-182
- Frumkin 1970: G. Frumkin. *Archaeology in Soviet Central Asia*. Leiden
- Griaznov/Golomshtok 1933: M.P. Griaznov ve E.A. Golomshtok. "The Pazırık Burials of the Altai", *American Journal of Archaeology XXXVII/1*, New York: 30-45
- Hanks 2002: B.K. Hanks. "The Eurasian Steppe 'Nomadic World' of the First Millennium BC: Inherent Problems within the Study of Iron Age Nomadic Groups", *Ancient Interactions: East and West in Eurasia* (Ed. K. Boyle, C. Renfrew ve M. Levine). Cambridge: 183-197
- Henkelman 1997: W. Henkelman. "The Royal Achaemenid Crown", *Archaeologische Mitteilungen aus Iran* 28, Berlin: 275-293
- Jettmar 1951: K. Jettmar. "The Altai before the Turks", *The Museum of Far Eastern Antiquities Bulletin* 23, Stockholm: 135-223
- Jettmar 1967: K. Jettmar. *Art of the Steppes. The Eurasian Animal Style*. London
- Karagöz 1992: Ş. Karagöz. *Kleinasiatische - Gräko-Persische Kunstwerke im Archäologischen Museum von Istanbul*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Viyana
- Koca 2002: S. Koca. "Büyük Hun Devleti", *Türkler*, Cilt 1 (Ed. H.C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca), Ankara: 687-708
- Koşay/Akok 1966: H. Z. Koşay ve M. Akok. *Alaca Höyük Kazısı 1940-1948'deki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor/Ausgrabungen von Alaca Höyük Vorbericht über die Forschungen und Entdeckungen von 1940-1948*. Ankara, TTKY
- Kuban 1993: D. Kuban. *Batiya Göçün Sanatsal Etkileri. Anadolu'dan Önce Türklerin Sanat Ortaklıkları*. İstanbul
- Kubarev 2001: V.D. Kubarev. "Skythische Kurgane in den Gräberfeldern Bike I und III am Mittleren Katun", *Eurasia Antiqua* 7, Mainz: 133-167
- Li 2002: S. Li. "The Interaction between Northwest China and Central Asia During the Second Millennium BC: An Archaeological Perspective", *Ancient Interactions: East and West in Eurasia* (Ed. K. Boyle, C. Renfrew ve M. Levine). Cambridge: 171-182
- Macridy 1913: T. Macridy. "Reliefs Gréco-Perses de la Région de Dascylon", *Bulletin de Correspondence Hellenique XXXVII*, Athens: 340-358
- Mallory/McCormac, Reimer/Marsadolov 2002: J.P. Mallory, F.G. McCormac, P.J. Reimer ve L.S. Marsadolov. "The Date of Pazyryk", *Ancient Interactions: East and West in Eurasia* (Ed. K. Boyle, C. Renfrew ve M. Levine). Cambridge: 199-209
- Marsadolov 2002: L.S. Marsadolov. "Milattan Önce IX-VII Yüzyıllarda Sayan-Altay Göçebeleri", *Türkler*, Cilt 1 (Ed. H.C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca), Ankara: 526-532
- Mendel 1912: G. Mendel. *Musées Impériaux Ottomans. Catalogue des Sculptures grecques, romanes et Byzantine*. Vol.III, İstanbul
- Mülayim 1994: S. Mülayim. "Kuzeyde Geyik Kültü ve Hayvan Üslubu'nun Doğuşu", *Sanat Tarihi Dergisi VII*, İzmir: 163-184
- Nollé 1992: M. Nollé. *Denkmäler vom Satrapensitz Daskyleion. Studien zur graeco-persischen Kunst*. Berlin
- Osten 1937: H. H. von der Osten. *The Alishar Hüyük Seasons of 1930-32*. Part III (OIP XXX). Chicago
- Ögel 1991: B. Ögel. *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*. Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre. Ankara
- Özgüç 1971: T. Özgüç. *Demir Devrinde Kültepe ve Civarı/Kültepe and Its Vicinity in the Iron Age*. Ankara, TTKY

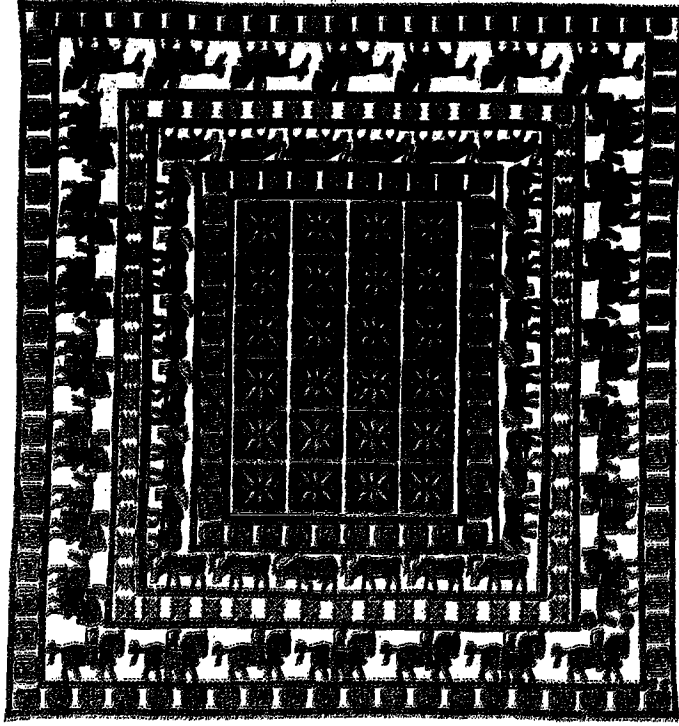
- Özgüç 1982: T. Özgüç. **Maşat Höyük II. Boğazköy'ün Kuzeydoğusunda Bir Hitit Merkezi/A Hittite Center Northeast of Boğazköy**. Ankara, TTKY
- Pološmak 2001: N.V. Pološmak. "Zur Kleidung der Pazyryk-Bevölkerung aus Ukok, südaltaj", **Migration und Kulturtransfer. Der Wandel vorder- und zentralasiatischer Kulturen im Umbruch vom 2. zum 1. vorchristlichen Jahrtausend** (Ed. R. Eichmann ve H. Parzinger). Bonn: 101-126
- Rice 1961: T.T Rice. **The Schythians**. London
- Rodenwaldt 1939: G.. Rodenwaldt. **Griechische reliefs in Lykien**. Berlin
- Rudenko 1970: S.I. Rudenko. **Frozen Tombs of Siberia the Pazyryk Burials of Iron Age Horsemen**. London
- Schmidt 1929: E.F. Schmidt. "Test Excavations in the City on Kerkenes Dagh", **The American Journal of Semitic Languages and Literatures XLV/4**, Chicago: 211-274
- Schmidt 1933: E.F. Schmidt. **The Alishar Hüyük Seasons of 1928 and 1929. Part II (OIP XX)**. Chicago
- Schmidt 1953: E.F. Schmidt. **Persepolis I. Structures, Reliefs, Inscriptions**. (OIP LXVIII). Chicago
- Seeher 1998: J. Seeher. "Die Necropole von Demircihöyük-Sarıket im 7. bis 4. Jahrhundert v. Chr.", **Istanbuler Mitteilungen 48**, Berlin: 135-155
- Soyonov 2002: V. Soyonov. "Eski Çağ Türk Döneminde Altaylar", **Türkler**, Cilt 2 (Ed. H.C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca), Ankara: 133-141
- Tarhan 2002: M.T. Tarhan. "Ön Asya Dünyasında İlk Türkler Kimmerler ve İskitler", **Türkler**, Cilt 1 (Ed. H.C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca), Ankara: 597-610
- Tekçe 1993: E.F. Tekçe. **Pazırık. Altaylardan Bir Halının Öyküsü**. Ankara
- Toker 1992: A. Toker. **Metal Vessels. Museum of Anatolian Civilizations**. Ankara
- Tourovets 2001: P.A. Tourovets. "Nouvelles proposition et problèmes relatifi á l'identification des delégations de l'escalier est de l'Apadana (Persèpolis)", **Archäologische Mitteilungen aus Iran und Turan 33**, Berlin: 219-256
- Walser 1966: G. Walser. **Die Völkerschaften auf den Reliefs von Persepolis. Historische Studien über den sogenannten Tributzug ander Apadana treppe**. Berlin
- Yetkin 1991: Ş. Yetkin. **Türk Halı Sanatı**. Ankara
- Young 1964: R.S. Young. "The Nomadic Impact: Gordion", **Dark Ages and Nomads c.1000 B.C. Studies in Iranian and Anatolian Archaeology** (Ed. R. Ghirshman, E. Porada, R.H. Dyson, J. Ternbach, R.S. Young, E. Kohler ve M.J. Mellink), Leiden: 53-57
- Zick-Nissen 1966: J. Zick-Nissen. "Der Knüpfteppich von Pazyrik und die Frage Seiner Datierung", **Archäologischer Anzeiger 4**, Berlin: 569-581

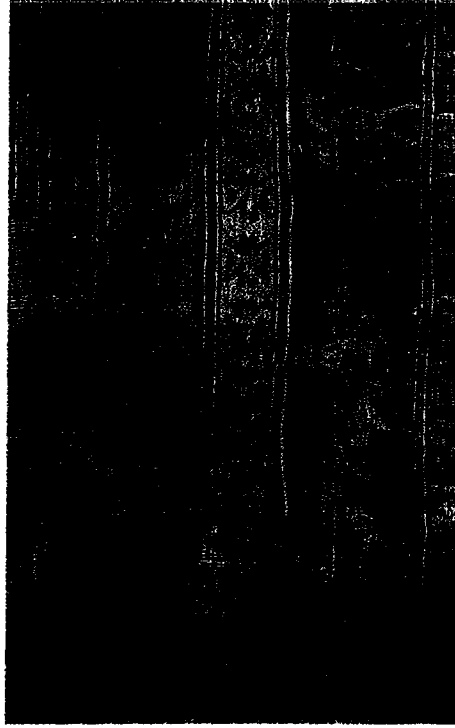
Harita: Pazyryk Kurganları'nın Coğrafi Konumu

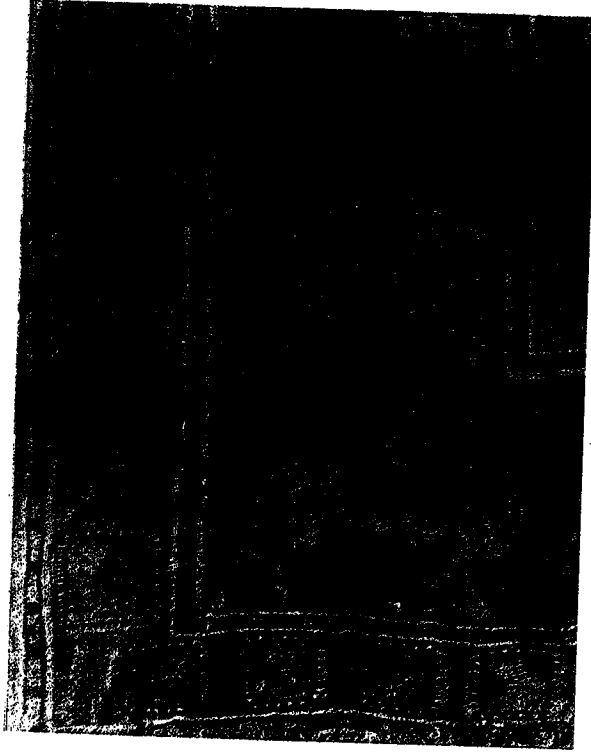
Resim 1: Pazyryk 5. Kurgan'ın Durum Planı (Rice 1961: Fig.21)

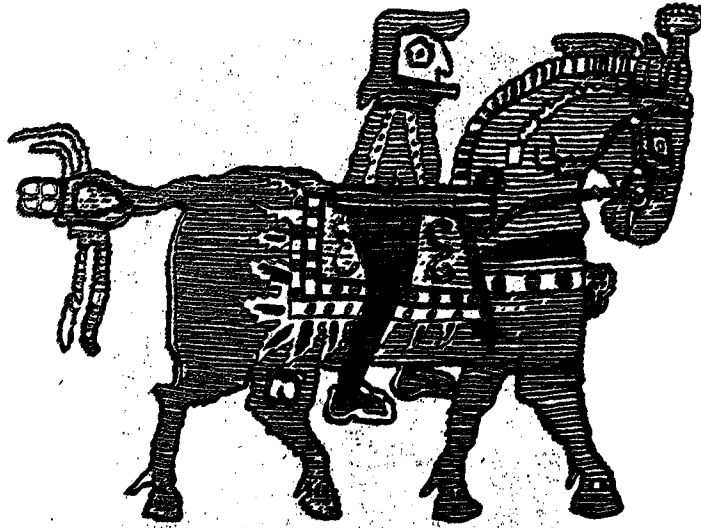
Resim 2: Büyük Halı'nın Çizimi (Jettmar 1967: Fig.103)

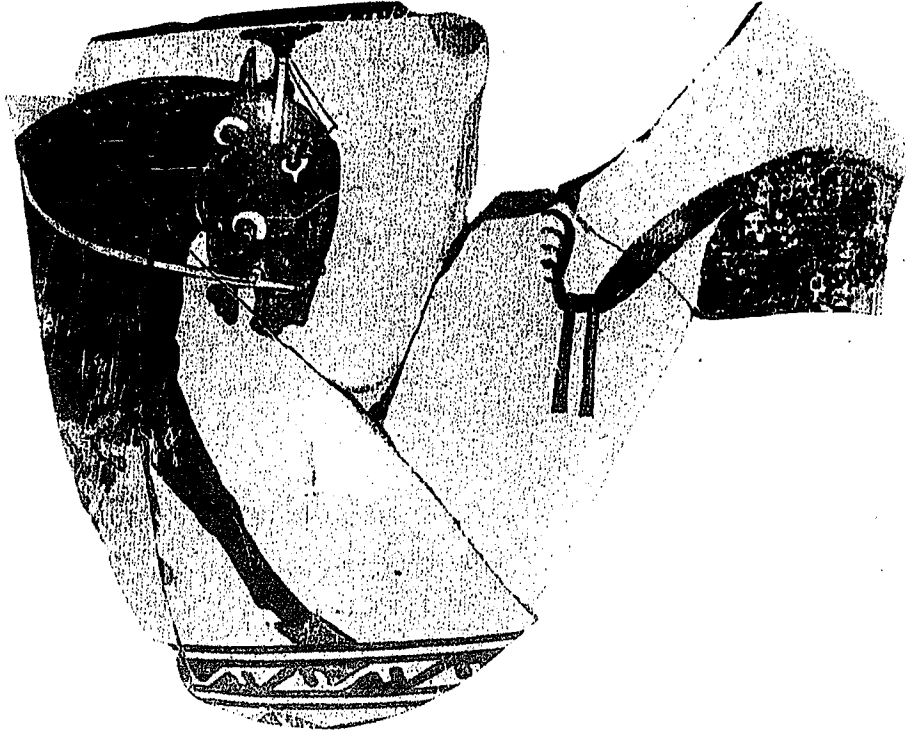
Resim 3: Büyük Halı'nın Sağ Alt Köşesi (Diyarbakirli 1993: Res.29)

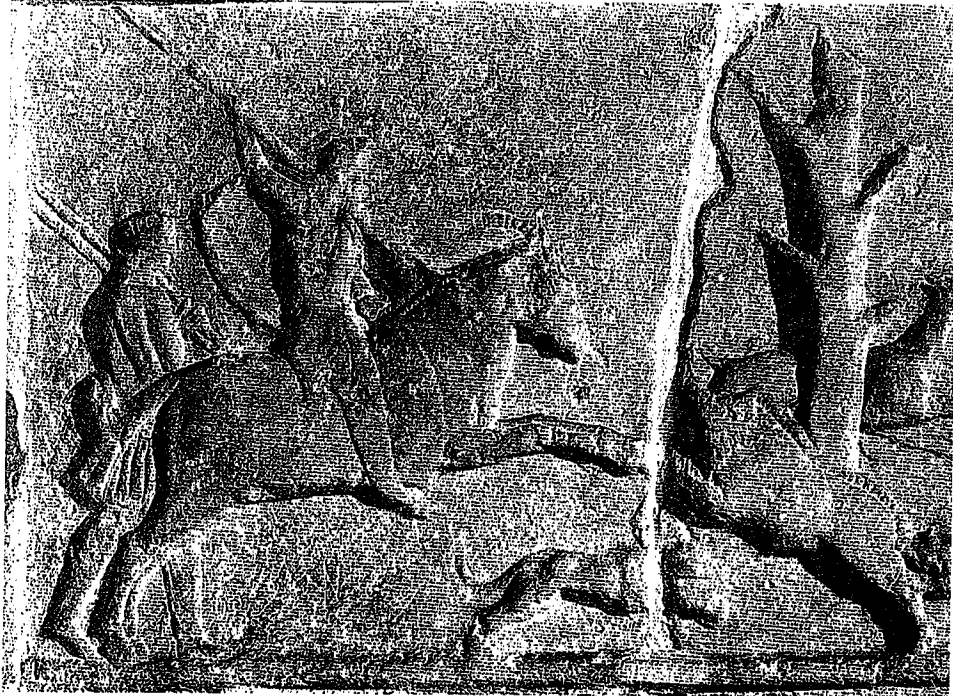
Resim 4: Büyük Halı'nın Sol Alt Köşesi (Jettmar 1967: Pl.19)

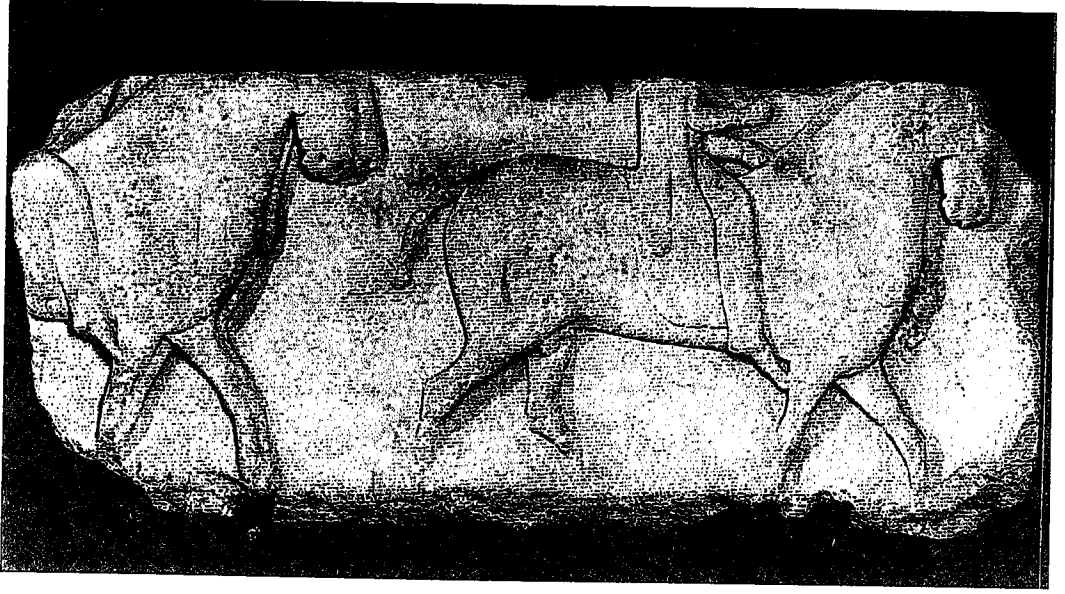
Resim 5: Büyük Halı'daki Süvari ve At Figürleri (Rice 1961: Fig.47)

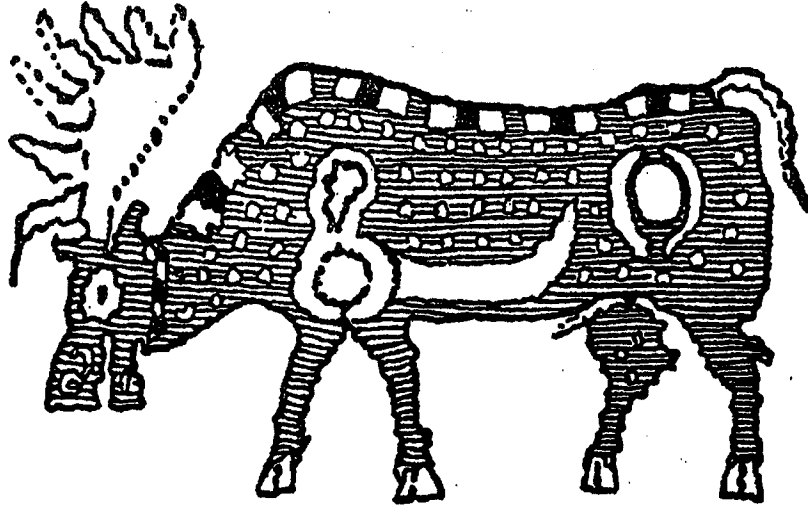
Resim 6: Maşat Höyük'ten At Figürlü Çanak Parçası (Özgüç 1982: Lev.64/1 a-b)

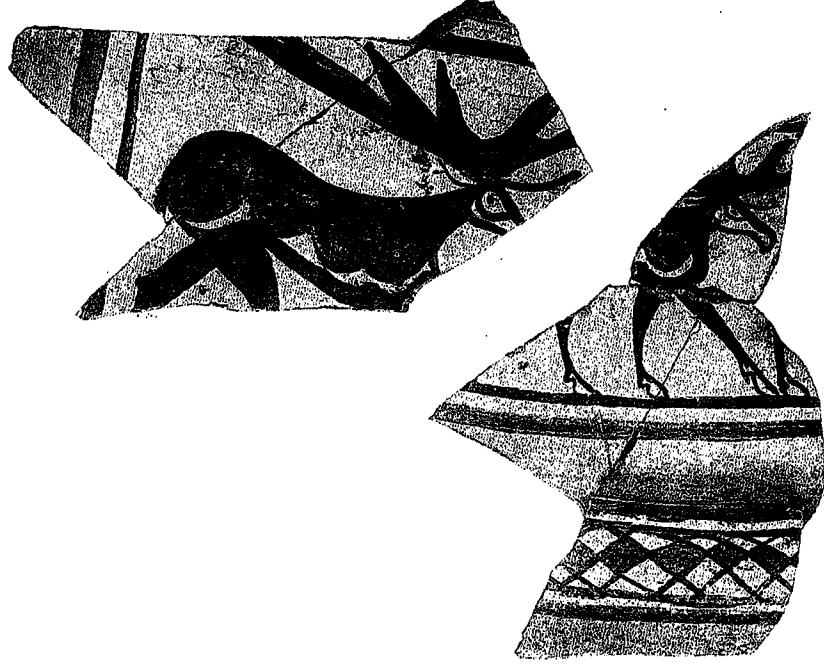
Resim 7: Çavuşköy Mezar Steli (Borchhardt 1968: Taf.53/1)

Resim 8: Ergili'den Kabartma Parçası (Borchhardt 1968: Taf.45/2)

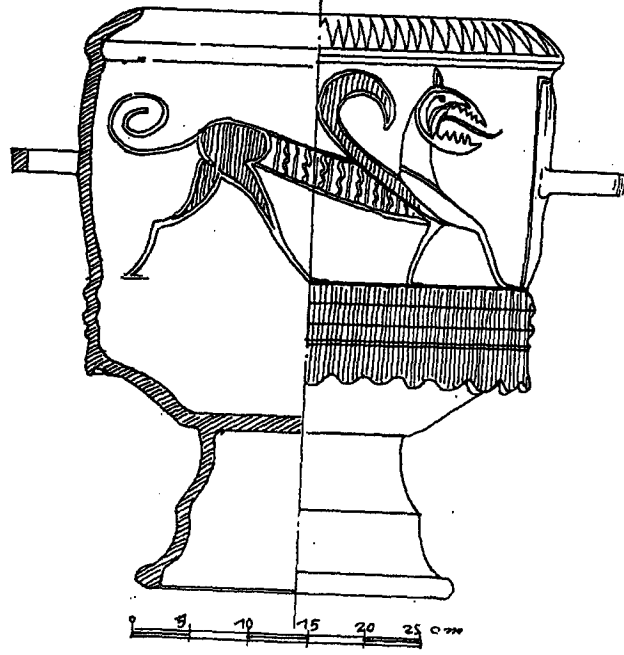
Resim 9: Büyük Halı'daki Geyik Figürü (Rice 1961: Fig.46)

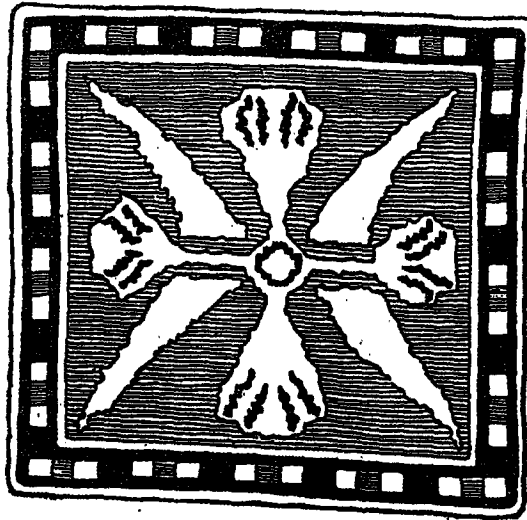
Resim 10: Kültepe'den Geyik Figürlü Çömlek Parçaları (Özgüç 1971: Lev.XXII/1-2)

Resim 11: Büyük Halı'daki Grifon Figürü (Rice 1961: Fig.45)

Resim 12: Alaca Höyük'ten Grifon Figürlü Ayaklı Çömlek (Koşay/Akok 1966: Lev.70/1)

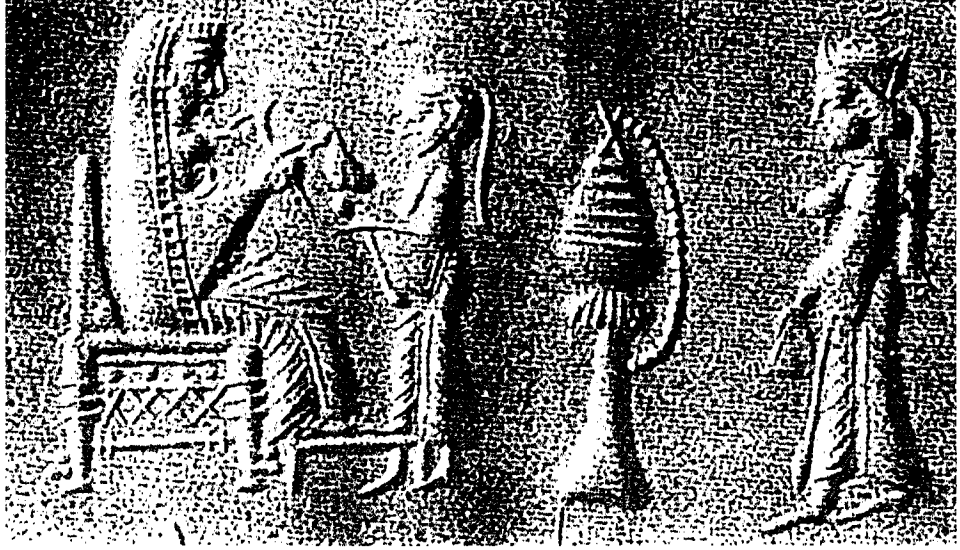
Resim 13: Büyük Halı'daki Hun Gülü Motifi (Rice 1961: Fig.44)

Resim 14: Küçük Halı'nın Çizimi (Henkelman 1997: Abb.3)

Resim 15: Aksakal Mezar Steli (Borchhardt 1968: Taf.50)

Resim 16: Louvre Müzesi'nden De Clercq Silindir Mühürü (Daems 2001: Fig.170)

Resim 17: Ergili'den Lahit Parçası (Borchhardt 1968: Taf.45/1)